

LJUDSKA ARHITEKTURA MED IDENTITETO IN INTERNACIONALIZMOM

Dr. BORUT JUVANEC

ZUSAMMENFASSUNG

Volksarchitektur zwischen Identität und Internationalismus

Volksarchitektur ist die typische Architektur, die an die Entstehung gebunden ist - im Raum, mit Voelkern, die in diesem Raum zuhause sind.

Identität ist eine Charakteristik im Ganzen: auf dem Gebiet des Entwurfs, der Organisation, Konstruktion, der Technik und der Technologie, der Ausführung, Materiale, der Form. Die Zusammenstellung, die Komposition dieser Elemente stellt die Ausnutzung der Architektur dar, die Ausnutzung im gegebenen Moment, im Raum; im Rahmen eines Volks oder der Voelker ist jedoch die Kultur.

LJUDSKA ARHITEKTURA IN IDENTITETA

Ob problematiki identitete v arhitekturi je treba nujno povedati predvsem to, da je ljudska arhitektura le del arhitekture, čeprav je res, da je identiteta v njej najbolj izrazita.

Ljudska arhitektura je tista arhitektura, ki je niso postavljali profesionalci za nekega uporabnika, pač pa jo je gradilo ljudstvo; gradilo jo je zase. Graditelji so bili kmetje, pastirji, občasni rokodelci; arhitektura jim je služila za lastno uporabo. Stikov z zunanjim svetom je bilo malo, zato tudi tujih vplivov skorajda ni bilo. Zato je ta arhitektura bolj čista od drugih, ki so jih postavljali poklicni mojstri, šolani ljudje, ki so prinašali svoje poglede, znanje in vplive preko vse Evrope.

Arhitektura je oblikovanje prostora: od načrtovanja pa vse do najmanjših detajlov, od planiranja, urbanizma, arhitekture v ožjem pomenu besede do oblikovanja pri čemer ločimo oblikovanje predmetov in grafiko.

Identiteta je splet značilnosti, je sestav, ki mu ni mogoče določiti mej, ne pomembnosti in ne poudarkov. To je prepoznavnost prostora, časa, naroda in ne nazadnje posameznika.

Ljudska arhitektura je domača, je doma narejena in doma uporabljana na domače načine, za domače ljudi. Ker je namenjena človeku, je majhna, njemu po meri. Ker je narejena doma, brez profesionalnega orodja, z domačimi materiali in na podedovan način, ni vezana le na prostor in materiale, na obdelave in na postavitve; tudi značilnosti naroda so vključene. In še ena posebnost: značilnost zamaha, dotoka v prostoru.

Identiteto si vedno predstavljamo kot nekaj starega, ustaljenega, *utesnjujočega*. Prepoznavnost pa je enako značilna za današnje rešitve. Kreativnost je osnovno gibalno umetnosti,¹ zato vse dobre postavitve *lahko* postanejo značilne; to seveda potrди šele čas.

IDENTITETA PROSTORA

Prostor je z identiteto povezan predvsem z materiali in z njihovimi obdelavami, potem z masami v prostoru, temu sledijo postavitve objektov v teren. Narava omogoča mnogotere rešitve, ki so mogoče in uspešne v danih okvirih. Tudi te določa narava sama. Pri tem je seveda človek tisti, ki dane možnosti izkoristi ali pa tudi ne; način, kako jih izvede, pa je njegova osebna značilnost.

Prostor določajo v arhitekturi predvsem materiali in pa vremenske značilnosti, torej neke vrste klimatska identiteta.

Tehnične značilnosti materialov so predvsem izbor in tehnologija nabave materiala. Kamnita hiša bi bila najboljša iz monolita, a so tehnične težave prevelike. Kamnita streha je nedvomno najtrajnejša, a je težka in nerodna, ne nazadnje tudi draga zaradi teže in prevoza.

Tehnične značilnosti obdelave lesa vplivajo na obliko celote in na obliko detajlov lesene hiše v Alpah. Toda ta značilnost je le delna, saj les ni uporaben za vse elemente, tako da je treba leseno hišo vedno sestavljati tudi iz drugih materialov, ki imajo ugodnejše značilnosti. Identiteta arhitekture je pri tem značilnost celote, ki je sestav posamičnih elementov.

Tehnološke značilnosti materialov so bolj vezane na znanje in s tem na vplive. Na primer: naravni material - glino - lahko v notranjosti okrepimo, armiramo in vstavljamo v kalupe, tako da dobimo neke vrste tehnološki monolit, sušen na zraku; taka konstrukcija sicer deluje, a ni posebno konstruktivna.

Bolj udomačena je navada, da oblikovane zidake umetno sušimo na ognju, pri čemer dobimo povsem konstruktivno zadovoljujočo konstrukcijo.

Ker pa so elementi, iz katerih sestavljamo, majhni, so skupne značilnosti bistveno manjše. Več možnosti za oblikovanje pomeni vedno manj možnosti za neke skupne značilnosti, za identiteto: veliki in samostojni elementi omogočajo jasno prepoznavnost, majhni in sestavljivi ne več.

Mere in razmerja so bistveni del, povezan z materialom. Ne glede na absolutno dolžino trama so na primer staje na Veliki planini enake drugi drugi: uporabljen je princip dolžine 'ena', ki s pravim kotom oklepa dolžino 'kvadratni koren iz dve'. Ne glede na dolžino je torej konstrukcija vedno enaka, lahko je nekoliko večja ali manjša, a tako tloris kot pogledi, prerezi so vedno v stalnih razmerjih. Osnovna zakonitost ostaja: IDENTITETA je zagotovljena. (Pri tem gre seveda za povsem praktične razloge: izvor tramov je razmeroma daleč, dostop je možen le po pešpoti, zato je preprostost izvedb nujna). Identiteta je torej plod okoliščin.

IDENTITETA NARODA

To je najbolj sporna identiteta: narodnostne meje se nikoli ali skoraj nikoli ne pokrivajo z državnimi; narodnostne meje se spreminjajo pod vplivi in pod prisilami večjih narodov. Zgodovina dokazuje, da je Avstro-Ogrska razpadla zaradi narodnostnih problemov. In vendar ni Združena Evropa nič drugega kakor neke vrste malo večja Avstro-Ogrska. Toliko naporov, toliko sredstev in toliko odrekanj gre za preprosto idejo: kako živeti skupaj. Enakovredno živeti skupaj. Gre pa pravzaprav

le za enakovrednost identitet. In če je identiteta splet, sklop, sestav značilnosti, je življenje v skupni Evropi le sestav narodov z več identitetami. Bojazen nekaterih pri tem je *izguba identitete*. Sestav več identitet je nedvomno identiteta višje stopnje. Enako je v arhitekturi. Malo je arhitektur, ki bi bile vezane na narod in ne na prostor in na njegove posebnosti.

Kozolec je lesena, vertikalna, pokrita stalna naprava za spravilo in sušenje. Najdemo ga v etničnem prostoru Slovencev: v Sloveniji in na južnem Koroškem, sega le v Ziljsko dolino in po poti iz koroške nižine proti Salzburgu. Njegova konstrukcija, izvedbe in detajli pričajo o trdnih koreninah neke arhitekture, ki danes ni več niti gospodarna, pa vseeno obstaja. Gre za izrazito identiteto elementa, vezano na narod, vendar v prostoru, kjer deluje, funkcioniра. Njegove značilnosti so izrazite tako v postavljanju kot v postavitvah.⁵ Na Krasu in v Panonski nižini ga ni. Identiteta, vezana na narod, ni le najbolj sporna; tudi najbolj redka je.

IDENTITETA ZAMAHA, VDORA VPLIVOV

Pri tem gre za večja območja, katerih identiteta ni vezana le na prostor, na narode, ki tam živijo, pač pa na zgodovinski razvoj, na vdor vplivov v prostoru, ne glede na narode.

Slamnata streha je v navadi v večjem prostoru, od panonske nižine v loku vse do našega Krasa. Zaradi izjemnih razdalj so tudi materiali različni: ob Blatnem jezeru uporabljajo trstiko, bolj zahodno pšenično slamo. Gre za slične, a vendar različne materiale, ki pa so vdeleni v konstrukcijo kmečkega doma na različne načine: na Krasu je streha vpeta med obodna kamnita zidova, v notranjosti sega streha bogato preko temeljnih zidov v napuščih.

Princip tlorisa kmečke hiše v južnih in vzhodnih krajih Slovenije, Štajerske in Madžarske je pravzaprav enak. Ob vdoru novih postavitev iz alpskega sveta tloris dobi nove značilnosti,⁶ ki se preoblikujejo, udomačijo in postanejo povsem uporabne tudi v drugem prostoru: v končni fazi postanejo te značilnosti identiteta tega novega prostora.

Gre za trocelični princip kmečkega tlorisa, ki preide iz Madžarske ravnine z vstopi od zunaj na Štajerskem in v Sloveniji z enim samim vhodom in s prehodi iz veže, črne kuhinje v praviloma večetažno zgradbo na jugu Slovenije. Elementi kleti so na Madžarskem vedno posebej, celo tam, kjer je postavljena hiša v strm teren in bi bila izraba temeljev oportuna. Toda ne; klet postane pravilo šele v Slovenskih goricah, v jugovzhodnih obrobjih Slovenije pa se razvije postavitev vzdolžno na plastnice z vso kletno etažo, ki je izrabljena kot gospodarski del: hlevi in shrambe so ločene po namembnosti, za različne vrste živali, za različne vrste živil (za suho in za vlažno shranjevanje in donegovanje).

Kamnita zatočišča³ so lahko doma le tam, kjer je kamen in klima dopušča njegovo uporabo. Kamen je konstruktivno izredno uporaben material in dopušča mnogo možnosti oblikovanja: zato presenečajo ista izhodišča v oblikovanju na prostoru od južne Italije do Istre,² severne meje so postavljene na obrobje Alp,⁴ na zahodu pa

segajo vse do Francije. Beseda je seveda o trulijih, ki so v južni Italiji koncentrirano postavljeni (na primer Alberobello), na zunanji zaščiteni z apnenim beležem, delno celo nadstropni. V Istri so izjemoma nadstropni, toda tudi kvadratni, v deželi Camarque pa so najbolj opremljeni in na pogled skoraj identični južnoitalijanskim. Gre torej za material in za sredozemski prostor ter klimo, kar vse omogoča dane rešitve.

Del oken stegnjenega kozolca v Šenčurju (fot M. Fister, 1990)

MEJE IDENTITETE

Pri tem se postavlja predvsem vprašanje: kje so meje identitete?

Ali se ta meja ustavi na mojem pragu, morda na vašem? Gre za mejo v uporabnosti, za narodnost, za politiko, za prostor?

Odgovor je lahko le eden: vse to drži, a vse le delno. Če govorimo o identiteti v arhitekturi, mislimo najprej na tisto identiteto, ki izhaja iz naših korenin. Pa je le to prava identiteta?

Edina? Odgovor je: ne. Tudi plod današnjega časa, današnjega dela je lahko tako pomemben, tako uporaben, da ga sprejme narod ali narodi nekega prostora. Ponarodela pesem je lahko le tista pesem, ki predstavlja identiteto tega naroda. Ne izhaja iz nekajtisočletne zgodovine, ne predstavlja starih resnic, pač pa je napisana danes. Napisana pa je tako dobro, da bi *lahko bila stara*. Torej je več vredna od drugih, je *dobra*. Predstavlja identiteto.

Tudi današnja arhitektura ima svoje značilnosti, mesta imajo svoje značilnosti in gradovi. Gradovi predvsem tehnične značilnosti, in preživeli so le tisti, ki so bili dobri. Mesta so ostala taka kot so bila nekoč le, če so bila dobro postavljena.

Identiteta torej zelo razločno izbira le najboljše. Sicer pa: v arhitekturi vse slabo tako ali tako propade.

Redovi v klasični arhitekturi so identiteta časa in prostora, stili v arhitekturi prav tako. Bauhaus predstavlja celotno identiteto nekega časa od ideologije do oblikovanja v prostoru, a ta prostor je v danih možnostih mnogo večji kot kdajkoli prej.

Identiteta torej ni vezana le in samo na stare rešitve. Če so rešitve dobre, uporabne, človeku blizu, potem *lahko* postanejo njegova identiteta, njegova prepoznavnost.

INTERNACIONALIZEM V ARHITEKTURI

Pri tem mislim na svoje naslednje razmišljanje: okoliščine so prisilile mala mesta v rast. Nihče si tega ni želel, saj je preveč slabih elementov, ki tak razvoj spremljajo. Ne le v arhitekturi: v gospodarstvu na primer, so bile multinacionalke pred leti hit stoletja, izmikale so se nacionalnim kontrolam, bile so bolj uspešne, posegale so na vsa področja, celo v zgodovino (na primer Čile, CIA in ITT).

Vzporedno s tem se razvija tudi arhitektura: razvoj velemest prinaša nove zahteve. Velika vrednost prostora, velika koncentracija ljudi, narodov, gospodarstva, denarja, moči. Take razmere *zahtevajo novo arhitekturo*. In če je takih rešitev več, potem lahko le te predstavljajo identiteto nekega časa, prostora, razmer.

Internacionalizem v arhitekturi je plod razvoja človeštva, okoliščin, tehnologije, razumevanja, komunikacij in znanja. Ta razvoj prinaša nove rešitve, ki z novimi možnostmi uvajajo nove oblike. Te pa niso vselej vezane na prostor, na kulturo, ne na krajevne materiale. Ekonomika nadvladuje druge parametre. Gre za funkcionalizme z novo obliko, z brezosebno identiteto. Kajti identiteta postane, ko se zadosti razširi, *pravilo*. Značilnosti take arhitekture, identitete, so: funkcionira in je lahko postavljena kjerkoli. V prostoru je *nova* in kot taka nima *primerljivih* elementov. Njena edina skupna točka vseh postavitev je, da je *velika*. Nobene zveze torej z ljudsko arhitekturo, ki je po meri človeka in človeku blizu. Gre za nove vsebine, oblike, razmere in razmerja.

Ali je to prav? Teoretično seveda je. Ali bi bilo možno vgraditi elemente ljudske arhitekture v to novo zvrst? Možno. To bi bila edina rešitev. Vendar če se želimo poenotiti, sprejeti skupno identiteto, postanemo s tem tudi primerljivi. Temu pa se slabe rešitve izogibajo. In zato imamo toliko posebnih rešitev, *drugačnih rešitev*. Ne gre za neznanje ali za sprejemanje dogem, za istovetenje z nečim. Preprosto gre za to, da se bojimo ocene. In če smo drugačni, nas ne morejo primerjati. To je bistvo.

Mesto je drug element kot ljudska kultura, ki je doma na vasi. Vsebina mesta je drugačna, pravico ima biti drugačno tudi po obliki.

LJUDSKA ARHITEKTURA V IDENTITETI NOVE ARHITEKTURE

Naše korenine so pretežno tiste vaške, zato si želimo vsaj nekaj tistega, od koder izviramo, vgraditi v današnji svet, v današnjo arhitekturo.

Identiteta ni le ena značilnost, je *splet značilnosti*. Je torej značilnost v celoti in to na področju zasnove, organizacije, konstrukcije, tehnike in tehnologije, izvedbe,

materialov, oblike, estetike.

Izrabo tega sestava na področju arhitekture v prostoru in času za človeka imenujemo kultura.

Človek pa je (po velikosti) majhen in si želi arhitekturo sebi po meri. Velik, sodobni človek mora najti vmesno pot: staro z novim, strogo funkcionalno z domačnim, nove materiale in izvedbe mora povezati z znanimi in značilnimi za prostor, za človeka.

OPOMBE

- ¹ Košir, F. Arhitekturna teorija... Zbornik LSA. Ljubljana 1987
- ² Mandato, D. I TRULI SDI PUGLIA ED ISTRIA. Roma 1932
- ³ Allen, E. STONE SHELTERS, MIT Press. Cambridge USA
- ⁴ Werner, P. Trulis, Charivari. Miesbach 1987
- ⁵ Juvanec, B. Kozolec in koren iz pet, Sinteza 72. Ljubljana 1985
- ⁶ Klaar, A. PLANZEHNUNGEN ALTER BAUERNHOEFE, OK. Wien 1991

ETNOLOGIJA

Opis raziskovanja na področju spomeniškega varstva

VITO HAZLER

Po zakonu o varstvu naravne in kulturne dediščine (Uradni list SRS št.1/81) so skrb za področje nepremične dediščine prevzele strokovne organizacije s skupnim imenom zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine. V Sloveniji obstaja poleg osrednjega republiškega zavoda še sedem regionalnih zavodov in nekateri med njimi imajo splošnemu strokovnemu imenu dodane še pridevnike kot so 'ljubljski', 'regionalni' ali 'medobčinski'.

Ustanoviteljice zavodov so bile (so še) občine, ki so jih v dobršni meri financirale (sedaj je delež njihovega financiranja simboličen). Glavni in najpomembnejši finansier zavodov je bila v preteklosti Kulturna skupnost Slovenije. Njene naloge je v zadnjih dveh letih v celoti prevzelo Ministrstvo za kulturo.

Ustanoviteljstvo in odvisnost od finansierjev je v marsičem oviralo zavode, da so se bolj kot bi bilo to potrebno, posvečali 'dnevni politiki' varstva in manj kontinuiranemu raziskovalnemu delu, ki je tudi v teh aplikativnih strokovnih dejavnostih še kako potrebno. Primanjkuje celovitih topografskih raziskav stavbne dediščine. V primerih, ko se takšne raziskave le opravljajo, se delo zaključi na stopnji, ki je potrebna za predložitev gradiva za 'razglašanje' spomenikov in za razne prostorske